

títi annak reménybeli lehetőségét is, hogy Weber számos más fontos, magyarul még nem olvasható munkája is fordításra lel a nem túl távoli jövőben.

SÁR ESZTER

Ernst Bloch: Az utópia szelleme

Ford. Mesterházi Miklós. Gond-Palatinus, Budapest, 2007. 500 old., 2500 Ft (Gutenberg tér)

Ernst Blochtól (1885–1977) a XX. századi eszmetörténet és filozófia jelentős figurájától mind ez ideig csupán egyetlen könyv volt magyarul olvasható (*Korunk öröksége*. Gondolat, Bp., 1989.). Bloch 1908-ban doktorált a neokantianus Rickertnél; ismeretelméleti témafelvetésében, a „még-nem” fogalmában már ekkor megjelent a későbbi gondolkodását is mindvégig meghatározó utópikus elem. Az utópia gondolata azonban számára mindig több volt absztrakt filozófiai spekulációnál. Bloch nem volt világidegen, gyakorló misztikus, éppen ellenkezőleg – állandó politikai szerepvállalásai élete egészét meghatározzák. Azon kevesek közé tartozott, akik az első világháború ellen a kezdetektől fogva tiltakoztak. Szintén az elsők közt emelte fel szavát a nemzetiszocialisták ellen; gondolkodói attitűdje 1968-ban a diákmozgalom szellemi mintaképévé tette.

Rendkívüli nyelvi erejű, gondolatgazdag, a századelő expresszionizmusának minden lendületét magába szívó, mégis autonóm, semmilyen irányzathoz sem sorolható fiatalkori remekművének, *Az utópia szellemének* hazai megjelenése mindenképpen jó hír mindazok számára, akik a filozófiában nem pusztán a módszeres kutatás sziszifuszi munkáját méltatják, hanem alkalmasint arra is elcsabulnak, hogy általa „újra játszani tanuljanak” (23. old.). A könyv olvasása ugyanis nemcsak szellemi kihívást, hanem nyelvezetének – és Mesterházi Miklós méltó fordításának – köszönhetően kétségtelenül szellemi örömet is jelent.

A Gutenberg-tér könyvsorozatra jellemző szép kötés és izléses külső mellett a szerkesztésre sem lehet pana-

szunk. A fordító harmincoldalas jegyzetapparátusa tisztázza Bloch korabeli forrásait és mindazon utalások értelmét, amelyek a mai olvasó számára nagy valószínűséggel már nem vagy csak alig ismertek. Külön érdemes kiemelni Bloch Lukácshoz fűződő viszonyának és a *Heidelbergi esztétikára* való hivatkozásnak kimerítő leírását. A könyv kiadástörténetéről egy rövid utószó tájékoztat. Az először 1918-ban megjelent művet a szerző jelentősen átdolgozta, majd 1923-ban újból publikálta. Egy 1963-ban írt utószóban nem minden önkritika nélkül nevezi ugyan művét „Sturm und Drang könyvnek”, ám azt is kiemeli, hogy annak gondolatai későbbi műveiben fokozatosan letek „mértékre és meghatározásra” (457. old.). E kései megjegyzés is jelzi, hogy Bloch, ha eltávolodott is, sosem szakított ifjúkori „forradalmi romantikájával”. Így tehát mindenképpen jó döntés éppen ezt a könyvet lefordítani, mely filozófiájának centrális problémáiba enged bepillantást.

A mű egésze, különösen pedig anakronisztikusnak ható címe mégis könnyen válthat ki idegenkedést. Mit akarhat Bloch az utópiával? És mit akarunk mi az utópiától? Semmit, válaszolnánk sietve, mégpedig nem ok nélkül. Ha igaz, ahogyan Adorno írja, hogy a világtörténelem nem más, mint permanens katasztrófa, illetve Bloch mértéktartóbb megfogalmazása szerint „veszélyeztetett utazás”, akkor érthető, ha hátat fordítunk neki. A politikatörténet napi politikává szelődül, a medializált világból kivesznek a távol-ságok, s a múlt, akárcsak a jövő, ösz-szezsugorodni látszik. Nincsenek nagy félelmeink, de nincsenek nagy reményeink sem, vagyis korkritikailag védekezünk a kor viharaival szemben, és nem tűnik nagy árnak, hogy a jövőről mint utópiáról lemondjunk, ha így megmenekülhetünk a jelen pörölycspásaitól. Elhidegültünk a történelemtől vagy legalábbis szeretnénk tőle elhidegülni, ahogyan ezt „a történelem vége” toposzának kilencvenes évekből – egyébként tisztavirág-életű – felelevenítése is jelzi. A történelem mint ígéret megszűnt létezni, a korunkra jellemző ideológiai inség és kontrollált elkényelmesedés szalonjában pedig a századelő militáns szocializmusa olyas-

fajta csodaszzerű tünemény, mint a nevetlen bennszülött, aki minden jó szándéka ellenére is csak zavarja a közízlést. Bloch maga is sokat hordoz a megbotránkoztatás ezen attitűdjéből, és nem fogja vissza magát, ha éppen saját kora szidalmazásáról van szó. A kritika – „Vágyaink vannak és rövid eszünk, de nincsenek tetteink”, illetve „nincs szocialista gondolatunk” (13. old.) – azonban nem pártpolitikai megfontolásokhoz kötődik, hanem egy rendkívül szubtilis és időtálló filozófiára támaszkodik.

A könyv olvasásakor nehézséget elsősorban az okoz, hogy e filozófia elveit *in extenso* sehol sem fejtí ki; az egész koncepciót, a valóság kritikai generálteóriáját itt pusztán működésében látjuk mint totális stratégiát, amely az ausztrál őslakosok halotti maszkiájáról és Bruckner Beethovenhez fűződő viszonyáról éppúgy számot tud adni, mint a halálról, az emberi önkifejezés magányosságáról és Istenről mint a bennünk mocorgó bensőről. (Bloch életművét túlnyomórészt hasonlóan esszéisztikus írások teszik ki, talán csak a főműnek tartott *A remény elve* mutat szisztematikusan vonásokat.)

Az utópia szelleme valóban elképesztő mennyiségű és sűrűségű művészet- és eszmetörténeti anyagot dolgoz fel, s mindezt nem ötletszerűen, hanem egy rejtett, ámde markáns koncepció keretei között. Nehéz volna e koncepció státusát meghatározni, mivel keveredik benne az ontológia, a kultúraelmélet és a politikai filozófia. Talán nem volna tevédes azonban e diszciplínák közös nevezőjét a *filozófiai antropológiában* megjelölni. A burjánzó, egymásra előre- és visszautaló, szinte már különálló esszéiként is olvasható fejezetek felütései általában jól jelzik a mű antropológiai alapvetését. „Hogy megyek, beszélék, az nincsen itt. Azt csak közvetlenül utána tarthatom oda magam elé. Saját magunkat, míg élünk, nem látjuk a dolgban, mi magunk tovasodródnak.” (19. old.) „Mi azonban előlről kezdjük”, mert mindig van itt valami, „ami bőséggel marad ránk utána, hogy átmelegítsük” (23. old.). „Hisz soha mást nem akart az ember, mint magát nyitottnak látni.” (36. old.) Mivel semmi sem szünteti meg a bennünk

lévő „vagyakozást szívünk, az önmagunk számára való megjelenés gazdagsága után” (61. old.).

Az ember olyan lény, aki nem látja önmagát, akit megbénít a formakényszer, aki szabadulna a világ labirintusából, keresi a helyet, ahonnan *sub specie aeternitatis* tekinthet vissza a világra és elsősorban – önmagára. Amíg ezt a helyet nem érjük el, addig „senki sem tud rámutatni, mit is akarunk egyáltalán, ebben a mégiscsak oly célszerű létezésben” (451. old.). Meddő ez a célszerűség, amelynek még a halál sem ad igazi formát. És mégis, a még-nem-létezés blochi ontológiája arra tanít, hogy az emberi álmok saját tartalmukat szükségszerűen tételezik, pontosabban e tartalmak léte mélyebb és valószínűsőbb bármilyen szükségszerűségnél. Az élet itt „nem faktum, hanem probléma” (456. old.), mivel egyrészt meghaladja önmagát, másrészt mindig vissza is tér önmagához. Mielőtt azonban a reflektáló filozófus az ide-oda mozgásban bódultra szívná magát a dialektika tömjénfüstjével, megtanulja, hogy ebben ne megszakássá váló ritmust, hanem mindig kritikai potenciált lásson. A mozgás, önmagunk keresésének, megtalálásának és elvesztésének értelme az állandó distancia önmagunktól és a világtól, amely nélkül elindulni sem tudnánk, és irány sem volna, amerre tarthatnánk. A distancia a legtágabban értett kritika feltétele is. *Az utópia szelleme* fenntartja a kritika lehetőségét anélkül, hogy e kritika chiliasztikus öncéllá válna. Altala ugyanis a jelen is elérhetővé válik, mégpedig éppen azért, mert mindig több önmagánál, és a történelem nyugtalan, elhúzódo végőrájában, a késő kapitalizmus világkatasztrófájában, vagy, ami Bloch számára majdnem ugyanaz, abszolút unalomba zuhanó álmatlan éjszakájában önmaga örök többletének e tudata mindig megadja annak lehetőségét, hogy legyen jövő, és elinduljunk felé. A jövő közel van; a dolgok, és ezt mutatja meg a művészet – Bloch szerint különösen az expresszionizmus, amelynek valóságos apoteózisa e könyv –, mindig többet tükröznek vissza abból, amit a megismerés fénye rájuk vetit.

A művészetelmélet vállára tehát az egész történelemfilozófia súlya is nehezedik. Blochnál a fentebb idézett

antropológiai felületek magyarázataira, továbbköltésére épül ötezer év művészettörténetének vázlatos elmélete. Az egyiptomi, a görög és a gótikus azonban nem egyszerűen korszakokat jelölnek, hanem az emberi léthez inhereus módon hozzátartozó tendenciákat. A görög ember „megmenekedett, olyan világot eszkalált magának, hogy benne éljen, ahol bármikor kitérhetett a kaotikus rémület, de a döntés komolysága elől is” (38. old.). A rezignált Egyiptom elve „a halál igenlése mint a belső élet elhallgatása, mint a közhöz hasonlóvá válni akarás” (40. old.). Ezen állapotok azonban nem maradhatnak tartósak; az élet kitör önmagából, ledönti a dór oszlopokat, és Gíza piramisait átengedi a feledés homokviharainak, hogy a kínzó vágynak, a teremtés igazi készítésének engedve átadja magát a feltámadás gondolatának – a gótikának. A gótikus művészetet belső tűz fűti, és „valamifajta *exodus*ról mesél a külső anyagban, úgy, ahogy különben csak a zene” (48. old.).

Az utolsó idézet kulcsmondat – egyrészt bevezeti a mű gerincét alkotó, önálló, könyv terjedelmű zenefilozófiát, másrészt az *exodus* szavával arra utal, amit Bloch 1963-ban, az első kiadás után nem kevesebb mint negyvenöt évvel megírt utószóban a mű igazi témájaként azonosít – *a forradalmi gnózisra* (457. old.). A kifejezés talán pleonazmusnak hat, elvégre a gnózis mint a gonosz teremtő gonosz világában érzett otthonlanság nem más, mint permanens forradalom, lázongás a *status quo* ellen. Amíg azonban a gnózis a világon kívül feltételezi az új, élhetőbb életet, és a világon kívülről várja messiását, addig ezt Bloch a misztika iránti látható vonzalmi ellenére sem tartja lehetségesnek. Az utópia szelleméről van szó, nem pedig valamilyen konkretizálható utópiáról. A szerző egy interjúban külön felhívja rá a figyelmet, hogy a megálmodott ideális társadalomra maga Marx is elsősorban privatív jelzőkkel hivatkozik; ott nem lesz magántulajdon, nem lesz osztály (*klasszenlos*), és sok minden nem lesz még, ami miatt a kapitalizmus paroxisztikus végőrájában fáj a fejünk és annyi minden másunk is. Bloch e marxi stratégiának döntő jelentőséget tulajdonít. Ezek a privatív meghatározások biztosítják, hogy a jövő mint utó-

pia ne merevedjen pusztá bálványá, hanem dinamikusan változzon, összhangban a dinamikusan változó jelen feltételeivel. Az utópia, amelyről egyébként magában a műben ezen okokból lényegében egyáltalán nem esik szó, éppen ezért a szó szoros értelmében vendő: hely nélküli hely, vagyis nem a reális vagy lehetséges tartózkodás helye, hanem az a mérce, amely egyedül legitimálhatja a jelen alkotásait és tetteit. Bloch a spinozai mondatot – *verum est index sui et falsi* – a következőképpen parafrázálja: az igazság még nem önmaga, ámde már mindig is a hamisság indexe. „Nem tudom, mi a hamisság, de azt nagyon is tudom, hogy Hitler nem tartozhat hozzá” – mondja Bloch a már említett interjúban.

Végső válaszokról így tehát szó sem lehet; sőt Bloch – egy Heideggerrel megelőlegező gesztussal – azt állítja, hogy nemcsak válaszaink nincsenek, de még a kérdéseket sem tudjuk feltenni. *A zene filozófiája* és a *Karl Marx, a halál és az apokalipszis* című fejezet közé ékelődő százoldalas szakasz *A megkonstruálhatatlan kérdés alakja* sokatmondó címet viseli. Hajléktalanok vagyunk, de „van valami, valami más, ami megcsillan zavaros életünk előtt”, és a Nem sosem lehetne ilyen erős, „ha nem létezne a méltó ellenfelének tűnő Igen” (282. old.). „A sejtés és utópia metafizikája” (260. old.) így a jövő utáni honvágy filozófiai magyarázata lesz. A lehetetlen mint az akarat vágya összefonódik az akarat nagyon is lehetséges, reális tevékenységével. Így „a földön nem realizálható utópiánk”, mely „a jóságban, zenében, metafizikában” kiált hozzánk, ha lehetetlen is, reális közelségével egy élhetőbb élet és egy lakhatóbb világ körvonalait engedni látszani. Az utópia „ha oly közel is van hozzánk, amennyire csak lehet, azért csak álmodva kerülünk [hozzá] közelebb” (uo.). Az álmat a metafizika és a lemeztelenedett zene – melynek „égetően spirituális *espressivójában*” átcsap az „akarat világhulláma” (258. old.) –, a pusztá ritmussá, szívveréssé vált zene hozza álmodva közelebb, mivel „az ember itt nem kívánczik magasabbra tehát, élvez, ott van a célnál, a hang tökéletesen elbeszéli az életet” (253. old.). Ez azonban nem a valódi cél, továbbra is (csak) anticipáció,

amikor éppen csak tanuljuk, hogy féljünk önmagunkra. Az utószóban emlegetett gnózis itt tehát a visszajára fordul – nem az a cél, hogy mi jussunk ki a világból, hanem hogy maga a világ érjen végre haza, köszönhetően az embernek és az igazságnak mint az ember álláspontjának, mint akarat és vágy egységének, vagyis mint – imádságnak. Az ember úton van önmagához, Nietzschevel szólva, ő a még meg nem határozott, el nem készült állat. Zavartan szemléljük, amint a változatlan kozmosz ege ráborul az értelmetlenül változásokat hozó történelemre; mi magunk pedig nem vagyunk sem változók, sem pedig változatlanok – „végső fokon még mindig nem vagyunk” (436. old.). És jó is, hogy nem vagyunk, jaj a befejezetteknek, mivel „nincsen jobb sírásó a mindenestül tartalmi fogalomnál” (290. old.) – hangzik el Hegellel szemben. A könyv Kantról és Hegelről szóló fejezete (*Kant és Hegel, avagy a bensőségesség, ahogy túllép a világemciklopédián*) ékes bizonyítéka annak, hogy a blochi stratégia a szűkebb értelemben vett filozófiatörténetben is gyümölcsöző belátásokhoz vezet. A hihetetlen sűrűségű, alig pár oldalas fejtegetések annyival izgalmasabbak egy Kantról szóló átlagos cikknél, mint a Második Eljövétel egy unott falucska vasárnapi miséjénél. Bloch meglehetősen kritikus a hegeli bensőségességgel szemben, és a gyakorlati filozófia Kant által bevezetett elsődlegességét saját gondolkodása egyik legitimációs bázisaként értelmezi. Az értékelés meglehetősen differenciált: „Kant oly biztosan trónol Hegel fölött, mint pszükhé a pneuma fölött.” Am „szükségesnek tűnik Kantot átégetni Hegelen” (309. old.). A két filozófia közti vita alapvető jelentőségű, célhoz ugyanis „akkor érünk, ha sikerülne, ami ez idáig sohasem jött össze: egyesíteni [...] a lelkit és a kozmikusan totálisat; olyképp, hogy a lélek átfogja, beragyogja a kerek világot, de többé már ne maradjon meg szűkösnek, merőben szubjektív vagy akár emberi idealizmusnak” (309. old.).

E keserű, kibékíthetetlen kettősség láttán a művészetfilozófián edzett történeti gondolkodás megtanulja, hogy az élet e kettős tendenciájából adódóan a világra is kétféleképpen tekint-

sen. Némileg leegyszerűsítve: egyszer a kabbala, másszor pedig Marx optikájával, egyszer a belső lényeket látva, másszor pedig Mája fátylát, az anyag nagyon is valóságos és kínzó látszatát, amely meggyötör minden akaratot. Látszik tehát, hogy történelmi materializmus és messianizmus Walter Benjamin-féle ügyes-bajos nászához Bloch vetette meg az ágyat, ugyanis már nála is világos, hogy a két perspektíva csakis együttesen bizonyulhat minden politika és kultúra apriorijának. Mindezen túlmenően pedig itt vetődik fel Bloch számára az eszkatológia gondolata, amelyről idővel kiderül, hogy szó szerint, vagyis a végső dologról való beszédként értendő; a végső dolog azonban nem más, mint az ember, aki már önmagában is „óhatatlanul elégséges oka a másik világ megjelenésének, a másik világban való megérkezetségünknek” (378. old.).

BARTÓK IMRE

Király V. István: Halandóan lakozik szabadságában az ember

*Kalligram, Pozsony, 2007. 312 old.,
2500 Ft vagy 330 Sk*

Alkalmazott filozófia kezdőknek és hata(n)dóknak. E sorok íróját sokszor világosították már fel nyájas és bölcs mosoly kíséretében, hogy a halállal való foglalatosság nem fiatal lányhoz illő téma. E lekezelő helyre- és rendreutasítások szimptomatikusak is: jelzik, hogy a halál továbbra is tabu, és egyáltalán nem illik beszélni és gondolkodni róla – nemcsak fiatal lányoknak. Így ahelyett, hogy a halál mindenkor aktuálisának hangsúlyozásával magyaráznám egy újabb halál-könyv megjelenését, inkább egyedülálló voltát emelném ki. A közfelfogással kimondottan és tudatosan szembehelyezkedő alkalmazott filozófiai kötet a *Halandóan lakozik szabadságában az ember*, amely a filozófiai, tudományos és mindennapi tapasztalat határmezsgyéjén mozog – akárcsak a halál. Király V. István nemcsak elméleti, hanem egzisz-

tenciális keretet is igyekszik teremteni a halál metafizikai tényként való elgondolása, mi több: elfogadása számára. Vagyis nemcsak egy komoly filozófiai kutatás eredményeit mutatja be, hanem provokatívan utána megy annak is, miért oly igaz még mindig Camus paradox és megütöztető kijelentése: bár minden el lett már mondva a halálról, mégis úgy élünk, hogy nem veszünk tudomást róla.

A kötet két nagyszabású tanulmányt tartalmaz, hosszabb-rövidebb exkurzusokkal, amelyekben a szerző a halál, a szabadság és a jövő egymáshoz küldő kérdéseit állítja kölcsönös összefüggésbe.

A halál oly sokat hangoztatott aktualitása alapvető ellentmondást hordoz, ugyanis kettős rejtettségekben „aktuális”. Egyrészt a találó kifejezéssel thanato-pornográfiának nevezett hangoz, látványos, trivializáló halál-megjelenítések, képek és személytelen halálesetek felvonultatása kerüli meg a halál valódi kérdését. Másrészt a filozófia is hozzájárul az elrejtéshez, amennyiben felzárkózik a mesterkelt és mesterséges vigasz- és menekülés-gyártók közé/mögé.

Mi az, ami elvész a kettős elrejtettségben? Király V. István az elrejtések közös gyökerére is rámutat: a filozófia általában a halált meghalás nélkül igyekszik elgondolni, míg az ún. thanato-pornográfia a halál nélküli meghalást prostituálja. Márpedig a halál és a meghalás együvé tartozik és elválaszthatatlan – s Király kötetének élénk tárja e felismerés gazdag filozófiai hozadékait. Király V. István nem egy újabb halál-fogalom vagy -kép előállításán munkálkodik – nem győzi elégszer hangsúlyozni, hogy a halál nem fogalom vagy kép, hanem metafizikai faktum és egzisztenciális tapasztalat –, és ennek a felismerésnek minden következményét végiggondolja.

A szöveg erővonalait a halál metafizikai faktumként való elgondolása alakítja ki. A szerző kimondott célja az, hogy feltárja és biztosítsa a halál ténylegességével való szembesülés elméleti és egzisztenciális kereteit, s eközben megszabadítsa a halálról való gondolkodást az idők során ráakodott tévképzetek terhétől.

Mit jelent az, hogy a hagyományos halál-filozófiák meghalás nélkül gon-